

DEMOKRACJA

ROZWÓJ POJĘCIA DEMOKRACJA

Demokracja to pojęcie odnoszące się do ustroju społeczno-politycznego, w którym władzę sprawują obywatele. W zależności od okresu historycznego, do którego ten termin odnosimy, obywatele pełnili w państwie różną rolę i w różny sposób sprawowali władzę, dlatego pojęcie demokracja jest terminem wieloznacznym. Po raz pierwszy stykamy się z nim w V w p.n.e. Wtedy demokracja była nierozzerwalnie związana z pojęciem *polis*, rozumianym jednak nie jako miasto-państwo, ale jako miasto-wspólnota (*koinonia*). W czasach antycznej Grecji pojęcie państwa było zastąpione pojęciem *politeia* oznaczającym zarówno wszystkich obywateli, jak i strukturę *polis*. Państwo rozumiane współcześnie wykształciło się dopiero, gdy oddzielono w świadomości społecznej, a także w aspekcie prawnym, władzę od osób ją sprawujących.

Gdybyśmy przedstawili Ateńczykom współczesną ideę liberalnego państwa demokratycznego, uznaliby zapewne, że nie mamy pojęcia o istocie demokracji. Dla ustroju starożytnej Grecji bowiem kluczowa była nieobecność państwa jako odrębnej struktury, oderwanej od obywateli. Przede wszystkim podstawowa dla współczesnej demokracji idea reprezentacji nie znalazłaby zrozumienia u starożytnych Greków. Różnice w pojmowaniu ustroju demokratycznego u początków demokracji i współcześnie przedstawia poniższa tabela.

STAROŻYTNOŚĆ	WSPÓŁCZESNOŚĆ
Demokracja bezpośrednia	Demokracja przedstawicielska/pośrednia
Obywatele sprawują władzę	Obywatele wybierają osoby sprawujące władzę
Nieograniczona władza większości	System kontroli i ograniczenia władzy
Brak podziału obywateli na rządzących i rządzonych	Podział na obywateli rządzących i rządzonych
Decyzje podejmowane są zbiorowo	Decyzje podejmuje wybrana reprezentacja

Choć mogłoby się wydawać, że demokracja ateńska była ustrojem bardziej przyjaznym mieszkańcom, to należy przede wszystkim zauważyć, że w starożytnej Grecji nie każdy, kto zamieszkiwał polis, był automatycznie jej obywatelem. Powodowało to, że udział w rządach był ograniczony jedynie do *demotes* - osób posiadających obywatelstwo. W dodatku Ateńczycy nie mieli tak szeroko zagwarantowanej sfery prywatności i wolności osobistej. Różnica w pojmowaniu demokracji przez starożytnych i nam współczesnych ma swoje źródła przede wszystkim właśnie w odmiennym rozumieniu pojęcia „wolności”. Kiedy mówimy o demokracji w państwach nowoczesnych, mamy na myśli demokrację liberalną, a więc nierozzerwalnie związaną z koncepcją wolności jednostki. Demokracja ateńska w ogóle nie zakładała wolności jednostki jako warunku istnienia systemu demokratycznego. Grecy byli jej właściwie pozbawieni. Dlaczego?

Po pierwsze w starożytnej Grecji nie istniało rozróżnienie pomiędzy sferą prywatną i publiczną. Zasada wolności negatywnej sformułowana przez Benjamina Constanta czyli „wolności od” jako możliwości zrezygnowania z korzystania ze swoich praw obywatelskich byłaby rozumiana jako głęboko antydemokratyczna. Dla Greków „człowiek” i „obywatel”

znaczyło dokładnie to samo. Człowiek nie uczestniczący w życiu polis nie żył w pełni. Grecy obywatele posiadali oczywiście życie prywatne, jednak już sama etymologia słowa „prywatność” w języku greckim zawiera aspekt pejoratywny - *privatus* oznaczało „pozbawiony”. Jednym słowem Grecy nie uważali jednostki za osobę, jedynie uznawali istnienie jednostki-obywatela. Współcześnie patrzymy na jednostkę szerzej, nie redukujemy go wyłącznie do „bycia obywatelem”. Demokracja liberalna ma chronić wolność każdej jednostki jako osoby, również wolności od udziału w życiu publicznym.

Istotne dla zrozumienia różnic między demokracją grecką i współczesną jest prześledzenie w jaki sposób Europa przeszła od demokracji ateńskiej do demokracji liberalnej. Jedną z przyczyn to narodziny indywidualizmu i liberalizmu, dla których koncepcja wolności jednostki nie jako części zbiorowości, ale jako jedynego w swoim rodzaju istnienia, a także gwarancja szerokich ram prywatności, były podstawowymi wartościami. Kolejną przyczyną odejścia od demokracji na wzór starożytnych Aten jest upowszechnienie na kontynencie, a także w Stanach Zjednoczonych koncepcji republiki czyli tego, co należy do wszystkich, jest sprawą każdego. Demokracja ma za zadanie zaspokajanie potrzeb ludu, republika stawia na pierwszym miejscu interes ogólny i wspólne dobro. Kant pisał nawet, że z tej perspektywy demokracja jest systemem despotycznym w przeciwieństwie do republiki.

Republika zakłada stykanie się różnych poglądów i koegzystencje w ramach jednej wspólnoty kilku grup bez narzucania swoich poglądów innym. Ideał, na który powołują się nasze demokracje, korzysta z tego dorobku i zakłada, że różnorodność, a nie jednorodność, wzmacnia i ożywia państwo. W Grecji obywatel staniał dla państwa, a nie państwo dla obywateli. Taka formuła przypomina monarchie absolutne albo dwudziestowieczne ustroje totalitarne. Współcześnie demokracja liberalna nawiązuje raczej do korzeni republikańskich.

Przyglądając się ewolucji ustroju demokratycznego na przestrzeni wieków możemy zauważyć jego dobre i złe strony, cechy wpływające pozytywnie na rozwój jednostki albo na umacnianie wspólnoty. Fakt, że demokracja przetrwała tak długo jako podstawowa forma rządów świadczy o jej elastyczności i możliwości dopasowywania się do różnych warunków społeczno-politycznych. To pokazuje, że choć nie jest to ustrój idealny, na pewno jest najlepszym z możliwych.

DEMOKRACJA PRZEDSTAWICIELSKA

Współczesna demokracja nazywana jest przedstawicielską ze względu na mechanizm reprezentacji. Ponieważ liczba mieszkańców współczesnych państw przekracza wielokrotnie liczbę obywateli polis demokracja o charakterze bezpośrednim nie mogłaby efektywnie funkcjonować. Choć znamy przykłady szwajcarskich kantonów, w których do tej pory decyzje podejmowane są zbiorowo, to generalnie współczesna demokracja ma charakter demokracji pośredniej. Oznacza to, że kluczowe dla funkcjonowania wspólnoty decyzje są podejmowane przez reprezentantów wybieranych w wyborach. W zależności od systemu politycznego (systemu prezydenckiego, kanclerskiego, parlamentarno-gabinetowego) różny jest charakter i forma tej reprezentacji.

W Polsce funkcjonuje system parlamentarno-gabinetowy z silną pozycją Prezydenta. W wyborach wybieramy w związku z tym:

1. Na szczeblu krajowym:

- Prezydenta - władza wykonawcza
- Posłów i Senatorów – władza ustawodawcza

2. Na szczeblu samorządowym:

- Wójtów, burmistrzów, prezydentów miast - władza wykonawcza
- Radnych gmin, powiatów i województw - władza ustawodawcza

Wybory są bardzo ważnym elementem współczesnej demokracji. Dzięki nim obywatele mogą zdecydować pośrednio o kształcie prowadzonej polityki i mieć wpływ na podejmowane w ich imieniu decyzje. Warto jednak dodać, że nie zawsze obywatele są zadowoleni z wybranych reprezentantów. Czy istnieją mechanizmy pozwalające na podejmowanie decyzji bezpośrednio przez obywateli?

Elementami demokracji bezpośredniej w ustroju opartym o zasadę reprezentacji są takie instytucje jak:

1. Referendum

Poddanie głosowaniu spraw dotyczących całego państwa (**referendum ogólnokrajowe**) lub społeczności lokalnej (**referendum lokalne**). Najczęściej pytanie w referendum zadane jest w formie alternatywy (odpowiedź tak lub nie). Obywatele mający uprawnieni do głosowania wyrażają swoją wolę, przez zakreślenie odpowiedniej alternatywy. Referendum może mieć charakter **wiązący** – władze nie mogą podjąć decyzji sprzecznej z wyrażoną przez akt głosowania wolą obywateli bądź **konsultacyjny** – służy jedynie wyrażeniu opinii przez społeczeństwo, ale nie przesądza ono o przyjętym w przyszłości rozwiązaniu.

2. Obywatelska inicjatywa ustawodawcza

Uprawnienie przynależne określonej liczbie osób do przedłożenia właściwemu organowi projektu ustawy oraz uczestniczenie w pracach nad ostatecznym kształtem projektu. W niektórych państwach inicjatywa obywatelska jest bezpośrednia przedkładana pod referendum i to obywatele decydują czy stanie się obowiązującym prawem. W Polsce obywatelska inicjatywa ustawodawcza przechodzi taki sam proces legislacyjny jak zwykłe projekty ustaw (musi zostać zaakceptowana przez Sejm, Senat i Prezydenta)

3. Wysłuchanie publiczne

Możliwość przedstawienia swojego stanowiska przez zainteresowanych obywateli podczas procesu legislacyjnego w przypadku ważnych lub kontrowersyjnych ustaw. Zainteresowani przedstawiają swoje stanowisko podczas obrad danej komisji sejmowej, według procedury zapewniającej otwarty dostęp zainteresowanych, jawność obrad, sporządzenie jawnego raportu i sprawny przebieg wysłuchania.

4. Prawo petycji

Uprawnienie przynależne każdemu obywatelowi do wniesienia prośby do organy władzy publicznej oraz organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej w imieniu własnym lub w interesie publicznym.

5. Konsultacje społeczne

Proces, w którym przedstawiciele władz przedstawiają obywatelom swoje plany dotyczące np. aktów prawnych, inwestycji lub innych przedsięwzięć, które będą miały wpływ na życie codzienne i pracę obywateli. Konsultacje nie ograniczają się jednak tylko do przedstawienia tych planów, ale także do wysłuchania opinii na ich temat, ich modyfikowania i informowania o ostatecznej decyzji.

ROZWIĄZYWANIE SPORÓW W DEMOKRACJI

W starożytnej Grecji, gdy obywatele nie mogli się porozumieć w zasadniczych kwestiach po prostu ze sobą dyskutowali. Wychodzili na agorę czyli rynek, na którym toczyło się życie polityczne i prowadzili dyskusję na temat problematycznych kwestii nurtujących całą wspólnotę. W demokracji współczesnej trzeba było wypracować inne sposoby rozwiązywania kwestii spornych. A problemów i różnych koncepcji ich rozwiązywania jest za pewne więcej niż w przypadku Aten ze względu na większą różnorodność społeczeństwa wynikającą z większej liczebności i szerszego dostępu do praw obywatelskich. Spory w demokracji można podzielić na spory indywidualne – pomiędzy obywatelami i spory publiczne czyli te które Grecy rozwiązywali na agorze.

SPORY PUBLICZNE

W Atenach dyskutowano o ewentualnej wojnie ze Spartą, my dyskutujemy o potencjalnych zmianach w systemie emerytalnym, jednak istota debaty jest taka sama. Chodzi o wypracowanie rozwiązania najkorzystniejszego dla całej wspólnoty. Współcześnie debata publiczna przeniosła się z rynku do mediów i Internetu. W radiu i telewizji oglądamy programy, w których politycy i eksperci przekonują nas do swoich racji. My sami możemy poprzez portale internetowe zachęcać innych do uwzględnienia naszego punktu widzenia. Formą debaty publicznej może być współcześnie nawet graffiti na murach albo wlepki w autobusach. Warto pamiętać by w dyskusji starać się przedstawiać argumenty merytoryczne, uwzględniać punkt widzenia oponenta, wyrażać się w sposób jasny i klarowny, a także dążyć do wypracowania wspólnego rozwiązania, a nie tylko prezentowania własnych racji.

SPORY PUBLICZNO-PRYWATNE

Niekiedy może się okazać, że spór w demokracji toczy się między obywatelem a instytucjami państwowymi. Jeśli uważam, że podjęta wobec nas decyzja była niesłuszna, niesprawiedliwa, niezgodna z prawem, możemy zawsze odwołać się do wyższego w hierarchii organu, który ponownie rozpatrzy naszą sprawę. Tak ukształtowany system kontroli decyzji jest przykładem zasady dwuinstancyjności obowiązującej na gruncie Konstytucji RP. Poniższa tabelka wskazuje do jakiego organu możemy się zwrócić, jeśli uważamy, że zostaliśmy niesprawiedliwie potraktowani przez instytucję publiczną.

ORGAN, NA KTÓRY SKARŻYMY	→	ORGAN, DO KTÓREGO SKARŻYMY
rady gminy (miasta), powiatu lub sejmiku województwa	→	wojewoda
wójta, burmistrza, prezydenta miasta		rady gminy (miasta)
starosty		rady powiatu
marszałka województwa		sejmiku województwa
		W zależności od sprawy

wojewody		zwracamy się do właściwego Ministra np. w sprawach ochrony zdrowia do Ministra Zdrowia
Ministra		Prezesa Rady Ministrów

Na podstawie: M. Wnuk, „Skargi i wnioski”, Warszawa 2002

Jeśli chcielibyście dowiedzieć się, więcej na temat skarg i wniosków, zajrzyjcie do podręcznika „Skargi i wnioski” Fundacji Batorego: http://www.batory.org.pl/ftp/korupcja/sciagawka2_skargi_i_wnioski.pdf (link)

SPORY PRYWATNE

Spory i kłótnie zdarzają się także w indywidualnych relacjach pomiędzy obywatelami. Najczęściej rozwiązujemy je niezależnie od państwa, bezpośrednio z osobą zainteresowaną. Jednak gdy nie jesteśmy sobie w stanie sami poradzić ze względu na skomplikowaną naturę danego sporu albo brak woli zażegnania go ze strony adwersarza, zwracamy się do sądu czyli wyspecjalizowanego organu państwowego powołanego między innymi do rozstrzygania sporów między obywatelami na gruncie systemu prawnego.

Droga sądowa rozwiązywania sporów powinna być jednak ostatecznością. Warto skorzystać z innych, alternatywnych form rozwiązywania sporów (*ADR- Alternative Dispute Resolution*), które nie wymagają prowadzenia całościowego procesu sądowego. Takim sposobem na dojście dwóch skłóconych stron do porozumienia jest między innymi mediacja.

MEDIACJA – dobrowolne i poufne porozumiewanie się stron znajdujących się w konflikcie w obecności bezstronnej i neutralnej osoby trzeciej – mediatora.¹

Idea mediacji opiera się na kilku podstawowych zasadach:

1. Dobrowolności i woli porozumienia stron.
2. Bezstronności, akceptowalności i neutralności mediatora.
3. Autonomii stron w decydowaniu o rozwiązaniu konfliktu.
4. Poufności.
5. Nieformalności i prywatności postępowania
6. Satysfakcja z rozstrzygnięcia dla obydwu stron konfliktu.

Polski system prawny dopuszcza rozwiązywanie sporów metodą mediacji w przypadku spraw z zakresu prawa karnego. Od 2005 roku mediacja możliwa jest także w sprawach cywilnych. Więcej na temat alternatywnych sposobów rozwiązywania konfliktów, mediatorach i mediatorkach można dowiedzieć się ze strony internetowej: <http://mediator.org.pl/> (link do strony)

Autor: Aleksandra Niżyńska, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW